

Schaffer a Budenberg – Severočeská armaturka

Po roce 1946 jako *Severočeská armaturka* a předtím coby *Schäffer a Budenberg*, to jsou dva hlavní názvy, pod nimiž se vepsal do paměti velký strojírenský komplex zprovozněný v předlické industriální zóně roku 1899. Jeho zakladatelem byla jedna z nejvýznamnějších evropských firem na výrobu regulační a měřicí techniky se sídlem v německém Magdeburgu. Obchodovala s půlkou světa a měla své pobočné výroby v Manchesteru, New Yorku, Petrohradu, Varšavě, Curychu, Lutychu, Stockholmu, Paříži a právě v Ústí nad Labem.

Mladý vynálezce Bernhard Schäffer (1823-1877) z Vestfálska patentoval roku 1849 tlakoměr na bázi plochých per, čímž dokázal v počáteční fázi průmyslové revoluce nabídnout alternativu k choulostivým rtuťovým přístrojům. Se švagrem Christianem Friedrichem Budenbergem (1815-1883) si otevřeli dílnu se třemi dělníky, která se stala roku 1856 pod názvem *Maschinen und Dampfkessel- Armaturenfabrik* první továrnou v Německu specializovanou na výrobu aparatur pro parní kotle a stroje. Výrobní program brzy zahrnoval všechno potřebné zařízení k budování závodů na dodávku páry, tepla a chemických závodů. V roce 1858 postavili zakladatelé moderní továrnu ve čtvrti Buckau. Disponovala svého druhu největší slévárnou kovů v Německu. Firma zaměstnávala sto dvacet lidí. V roce 1913 na stejném místě pracovalo už na tři a půl tisíce zaměstnanců a při započtení zahraničních filiálek, včetně ústecké založené roku 1899, to bylo k šesti tisícům lidí.

Rakousko-Uhersko chránilo trh vysokým clem, a proto se tu vyplatilo mnoha říšským podnikům postavit novou továrnu. Ústí nad Labem skýtalo pro magdeburskou firmu výhodné podmínky – polohu na dopravním uzlu a bohatá ložiska hnědého uhlí. Výrobní sortiment filiálky nebyl určený jen pro pokrytí potřeby habsburské monarchie, ale putoval na evropský i světový trh. V Ústí se pod značkou Schäffer a Budenberg vyráběly teploměry, parní čerpadla, regulátory parních kotlů a vodojemů, mazací přístroje, ventily pro sytou a horkou páru, vysokotlaké, pojišťovací a redukční ventily, měřicí a regulační přístroje, sací a vodní zařízení, parní píšťaly, kohouty aj. Do vypuknutí světové války ústecký závod kryl téměř celou potřebu tlakoměrů a teploměrů v monarchii. Ústecká pobočka zaměstnávala před první válkou dvě stě padesát lidí.

Za první světové války se musela výroba převážně přeorientovat válečné potřeby, a tak závod dodával granáty i součástky k leteckým motorům. Po rozpadu monarchie došlo k omezení odbytiště jen na nově vzniklé Československo. Aby se využila nevytížená kapacita závodu, tak mateřská firma do Ústí převedla velkou část výroby tlakoměrů a teploměrů i jiného sortimentu z Magdeburgu. Podnik sledoval nové trendy v oboru a zavedl výrobu tlakoměrů a

teploměrů pro prudce se rozvíjející oblast ústředního topení. Podílel se také na vybavení armaturami první budovy v Československu připojené na dálkové vytápění, jímž byl v roce 1922 komplex škol v centru Ústí nad Labem, dnes sídlo muzea.

V roce 1930 proběhla výstavba slévárny šedé slitiny. Výrobní program se rozšířil např. o nové měřicí přístroje vlastní konstrukce pro měření vlhkosti, který se hojně využívalo v textilním průmyslu po celé ČSR. Další novinkou byly regulátory vlhkosti a teploty, které odebíralo gumárenství – zejména firma *Baťa* a *Semperit*. Běžný člověk se s výrobky pod značkou Schäffer a Budenberg setkával denně na ulici, firma totiž do celé země dodávala třeba zdobné litinové uliční hydranty.

Druhá světová válka opět vnesla do výrobního sortimentu granáty a součástky k leteckým motorům, dále pak benzínové uzávěry, tlumiče pro letadla, tlakoměry pro kyslík aj. Kvůli tomu vyrostla zvláštní budova sloužící výhradně pro válečnou výrobu. Podnik se rozšířil na úkor zkonfiskované firmy *Borax* vlastněné britským kapitálem. Velká část zaměstnanců musela na frontu, a stavy tak posílily ženy a starší dělníci. Počet zaměstnanců se do konce války takřka ztrojnásobil oproti předválečnému stavu. Osazenstvo totiž rozšířili váleční zajatci – Francouzi, Rusové, Italové a také Češi, buď místní, nebo totálně nasazení.

Válečné běsnění se podepsalo na lidském potenciálu firmy, např. z dvaasedesáti dělníků z měřicího oddělení padlo deset v uniformách wehrmachtu, dva se vrátili a o osudu dalších padesáti nebylo v roce 1945 žádných zpráv. Po odchodu zajatců a totálně nasazených nastal problém s nahrazení kvalifikovaných pracovních sil.

I po kapitulaci Německa zůstávala ústecká armaturka formálně stále majetkově napojená na mateřský závod v Magdeburgu, odkud po celou dobu války dostávala dodávky některých komponentů. Na konci války se na tři měsíce přerušilo spojení, neboť magdeburská základna byla výrazně postižená válečnými operacemi.

20. června 1945 přešel podnik pod národní správu, čímž došlo k právnímu oddělení od mateřské firmy v Magdeburgu, což přineslo vážné komplikace. Ustala dodávka komponentů, chyběla výrobní dokumentace. Hlavním problémem ale bylo personální obsazení – na konci války zaměstnával podnik pět set šedesát jedna mužů a pět set devadesát sedm žen. Měsíc a půl po osvobození to bylo sto devadesát jedna mužů a devětaosmdesát žen. Z toho velkou část tvořili místní Němci. Ty ovšem musel národní správce nahrazovat většinou nezaučenými Čechoslováky. Činnost národního správce po šesti měsících skončila znárodněním podniku dle Dekretů presidenta Beneše, na základě nichž 1. ledna 1946 vznikl národní podnik *Severočeská armaturka*. Došlo k delimitacím výrobního programu v rámci sítě národních podniků a ústecká

armaturka zrušila tradiční výrobu měřících přístrojů, s níž svou existenci roku 1899 zahajovala a pro příště se soustředila výhradně na armatury.

Po únoru 1948 v novém znárodněném hospodářství poptávka po armaturách vysoce převyšovala dodávkové možnosti podniku. To vedlo k rozšíření závodu o provozovny v okolí. Armaturce připadl areál české filiálky slavné saské továrny na šicí stroje Veritas v Děčíně – Bynově a ocelárna v Chabařovicích (respektive v Chlumci). Oba závody se přeorientovaly na výrobu armatur. Následně ještě přibyl pobočný závod v Krupce, kde podnik zřídil své učňovské.

Nové potřeby trhu si vyžádaly rozšíření sortimentu o nové výrobky – např. o plynové armatury. V souvislosti s politickou i hospodářskou orientací na Sovětský svaz v roce 1951 došlo k zavedení výroby speciálních armatur pro naftový průmysl. V roce 1967 byla dokončená nová výrobní hala o ploše 2 000 m² na výrobu uzavíracích ventilů, kde z výrobní linky sjely dva ventily za minutu a čtyři sta osmdesát tisíc za rok. To byl první krok z velkorysého projektu přestavby vypracovaného v roce 1965, který počítal s úplnou modernizací areálu a zbouráním všech historických staveb.

Uvolnění šedesátých let firmě umožnilo podepsání strategické licenční smlouvy s italskou firmou *Officine Meccaniche* na výrobu moderních plynových armatur světové úrovně, čímž podnik reflektoval státem prosazovanou plynofikaci země. Naopak tlak RVHP na specializaci průmyslu jednotlivých členských zemí omezoval výrobní sortiment ústecké armaturky. Redukoval se na uzavírací ventily a pojistné ventily ze šedé litiny a ocelolitiny, armatury pro rozvod a regulaci plynu a speciální armatury. To tvořilo třináct set základních typů a patnáct tisíc provedení. 20 % produkce směřovalo na vývoz, a to včetně dodávek armatur na velké energetické celky v Evropě, Asii a Jižní Americe. Novou sférou odbytu se staly atomové elektrárny. V roce 1969 armaturka vykazovala sedminásobný obrat oproti roku 1948 a zaměstnávala čtyřnásobek lidí, bezmála dva tisíce. V září 1974 u příležitosti oslav 75. výročí podniku došlo k přejmenování firmy na *Podnik hrdiny sovětského svazu Kapitána Otakara Jaroše*, přičemž výrobní proces se z velké části dál odehrával v historických objektech postavených Schäfferem a Budenbergem roku 1899.

V dobách socialismu platila Severočeská armaturka za monopolního výrobce daného sortimentu ventilů, který dlouhodobě nestačil svou kapacitou krýt zájem trhu. Pojistné ventily, plynové regulační stanice a další výrobky z Ústí proudily jak do států RVHP, Polska, NDR, Bulharska, Maďarska i na Kubu, tak do kapitalistické ciziny, a především do západního Německa, Holandska, Itálie, Řecka, Turecka, Francie a nebo Švédska. Přesto podnik přechod na tržní hospodářství v roce 1989 dlouhodobě neustál. Severočeská armaturka zkrachovala a

v roce 2011 přestala právně existovat. Koupila ji konkurenční firma *Armatury KLAD* se sídlem v Opavě, která v novějších budovách areálu stále udržuje část výroby, historické objekty už slouží k jiným účelům, dočasně tu sídlila i Galerie Emila Filly. Část budov včetně slévárny byla zdemolována.

Mateřský závod v Magdeburgu, který po znárodnění nesl název národní podnik *VEB Messgeräte und Armaturenwerk „Karl Marx“* a po roce 1960 *VEB Messgeräte „Erich Weinert“*, neustál privatizaci z roku 1989 ani pět let a na rozdíl od ústecké filiálky zde nepřežila ani malá část původní výrobní tradice.

MK

Zdroj:

Krsek, Martin; Armaturka + Ústí = 115 let, in: Místo sdílené uměním, FUD UJEP, 2014

Severočeská armaturka národní podnik Ústí nad Labem, zvláštní příloha REVUE MADE IN 69 z č. 9/69

Severočeská armaturka národní podnik, nositel řádu práce Ústí nad Labem, 1899-1974, Ústí nad Labem 1974

Schäffer a Budenberg spol. sr. o. Ústí n. L., katalog výrobků leden 1932

Ulrich, Sabine ed.; Industriearchitektur in Magdeburg: Maschinenbauindustrie, sv.1, Magdeburg 1999

Valášková, Zdena a kol; 70 let národního podniku Severočeská armaturka v Ústí nad Labem 1899-1969, Ústí nad Labem 1969

Waldek a Wagner Prag, General-Depot von Schäffer a Budenberg in Magdeburg-Buckau und Aussig a. E., katalog výrobků a ceník kolem roku 1913